

SZEMLE

Borbála Keszler – Klára Lengyel, Ungarische Grammatik

Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2008. 270 lap

A német nyelven íródott magyar grammatikák két jelentős darabját (LOTZ JÁNOS, *Das ungarische Sprachsystem*. Stockholm, 1939; TOMPA JÓZSEF, *Ungarische Grammatik*. Bp., 1968) a huszadik században már nem követte újabb ilyen tárgyú mű (kivéve KERESZTES LÁSZLÓ „*Praktische ungarische Grammatik*”-ját, amely kifejezetten nyelvtanítási, -tanulási célokra 1997-ben jelent meg a Debreceni Nyári Egyetem kiadásában). Az utóbbi évtizedben viszont a magyar nyelv iránt érdeklődők német nyelven két leíró nyelvtant és egy nyelvtörténetet is kézbe vehettek: 2001-ben jelent meg FORGÁCS TAMÁS „*Ungarische Grammatik*”-ja,

amely azóta már második kiadást is megért (Edition Praesens, Wien 2001 és 2004), valamint D. MÁTAI MÁRIA „Kleine ungarische Sprachgeschichte” című nyelvtörténete (Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2002). Harmadikként ebbe a sorba illeszkedik az ugyancsak a Buske Verlagnál 2008-ban napvilágot látott, KESZLER BORBÁLA és LENGYEL KLÁRA által jegyzett „Ungarische Grammatik” (a továbbiakban: UngGr.). A szerzőkről általánosan ismert, hogy kiváló grammatikusok, akik évtizedek óta oktatják a leíró nyelvtant az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Ugyanők jegyzik a könyv közvetlen előzményének tekinthető „Kis magyar grammatiká”-t (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002) is, amelynek viszont a 2000-ben KESZLER BORBÁLA szerkesztésében egy munkaközösség által készített „Magyar grammatika” (MGr.) című egyetemi tankönyv a közvetlen forrása, mint azt a szerzők a „Kis magyar grammatika” előszavában le is szögezik: „Könyvünk iránymutató elődje a *Magyar grammatika* című egyetemi tankönyv [...], mely az utóbbi évek legteljesebb és legrészletesebb összefoglaló nyelvtana” (KESZLER–LENGYEL 2002: 13). A „Magyar grammatika” e német változatban már csak a terjedelmes bibliográfia egyik szakirodalmi tételévé szerényedett, bár a szellemi kapcsolat a két grammatika között egy előszói mondatot itt is megérdemelt volna. A szerzők művüket kizárólag a „Kis magyar grammatiká”-hoz viszonyítják – megemlítve, hogy a német változat a „Kis magyar grammatiká”-nak javított és – különösen a példanyag tekintetében – jelentősen átdolgozott kiadása (XIV). A továbbiakban ezért a recenzió is az előzmény(ek)hez való viszonyításra, viszonyulásra épít, és részben az örökölt szemléletnek, részben a megváltozott célkitűzésnek a műben megjelenő következményeit vizsgálja.

Az előszó (Vorwort, XI–XIV) tájékoztat a grammatika céljáról és felfogásáról, amelyet az egyéb irányzatokhoz képest klasszikus grammatikainak határoz meg – kiemelve, hogy elsősorban a nyelvi elemek összefoglaló ábrázolására összpontosít; megnevezi továbbá azt a használói réteget, amelynek a szerzők művüket szánják. A német nyelvű magyar grammatika címzettségi magyarul tanulók és magyartanítók, továbbá mindazok, akik tudományos érdekből tanulmányozzák az indogermán nyelvektől eltérő nyelv szerkesztésmódját.

Nem könnyű egyetlen műben egy kalap alá hozni a nyelvoktatás és tudományos kutatás szempontjait. Az első normatív, jól leszűrődött, súlyozott ismereteket, „bizonyosságot” továbbít, a második – esetleg nem is a teljesség igényével – kérdéseket vet fel, problémákat jár körül, alternatív felfogásokat (is) megjelenít, szembesít, érvel, és a termékeny bizonytalanságot közvetítheti. Az UngGr. mindkét megközelítésmódra pályázik.

Az előzmények közül a MGr. eleve tankönyvnek íródott, de a német változat közvetlen mintája, a „Kis magyar grammatika” is – immár szélesebb használói körre számítva – érezhetően inkább az oktatás szándékával készült. E célnak megfelelően a nyelvi jelenségeket elsősorban nem problémafelvető, érvelő, szembesítő, hanem klasszifikáló jelleggel tárgyalja, és a szóban forgó jelenséget bőséges példanyaggal illusztrálja. Az UngGr. is ezt a szemléletet folytatja. A célok között ugyan a tudományos vizsgálódás igényei is megjelennek, a tankönyv jelleg azonban továbbra is dominál: elsősorban a jelenségek precíz, aprólékos besorolásáé a főszerep. Gyakori kifejezések a műben: „lassen sich aufteilen, kann eingeteilt werden, können danach subkategorisiert werden” stb. A jól kiforrott kategóriákba való besorolás mellett egyes jelenségek esetében nem lett volna haszontalan folyamatok, általánosítások bemutatása vagy legalább megemlítése is. Ilyennek éreztem többek között például a kötött és szabad határozók elhatárolását. A terjedelmes táblázat és a számos példa egy külföldi számára kevésbé lehet eligazító, mint néhány alapelv megemlítése. Azé példá-

ul, hogy ha egy igei szerkezetben egy kötött bővítmény már van, akkor a második függelme régensétől lazul, könnyebben válik szabaddá. Ez talán segíti az anyanyelvi kompetenciával nem rendelkező külföldi olvasót, hogy megértse, miért szerepel a kötött oldalon az *engedelmeskedik a feleségének, játszik számítógépen* és miért nem az a *banánt turmixol a kisfiának, postán kapja a pénztét* stb. (183).

Az előszóban kerül sor a grammatika újdonságainak taglalására is. Az újdonságokat (pl. a nyelvi szintek szerinti építkezés, az előhang felfogás, az alanyi és tárgyas ragozás terminológia felváltása általános és határozott ragozással stb.) azonban a korábbi német nyelvű magyar nyelvtanokhoz képest kell érteni. Az UngGr. magyar előzményeiben ezek az újítások már mind teret kaptak, sőt az általános és határozott ragozás megnevezésére „A magyar nyelv történeti nyelvtan”-nak (TNYt.) három kötete áttért már (1991–1995). Ami viszont itt valódi novum, az – változatlan tartalmi háttér mellett – a mű felosztása. A „Kis magyar grammatika” Alaktan – Szófajtan – Szintagmatan – Mondattan egységekre volt bontva, itt viszont két nagyobb részbe csoportosul: Morfológia I.–II.–III. és Syntax I.–II. A Szóalaktan a német változatban a Morphologie I., a Szófajtan a Morphologie II., a Szóalkotás módjai pedig a Morphologie III. nevet viseli. A szerkezet így valóban egységesebbnek tűnik, bár – ha a grammatikát mint szerkesztéstant definiáljuk, és a „szóvá szerkesztés” és a „szóból szerkesztés” felfogást tartjuk szem előtt – (BERRÁR 1975), a szófajtan (Morfológia II.) kiválik ebből a sorból. A szófajközpontúság döntés kérdése, így is lehet dönteni. Vagy (szinte) mindent a szófajtanba teszünk bele, vagy a szófaj mint olyan kívánczik ki a szerkesztéstantból. A szófajközpontúság választása nyelvtanulás-didaktikai szempontból szerencsés, jól indokolható.

A „Kis magyar grammatika”-hoz képest hiányzik – helyesen – az egyszerű és összetett mondat határsávja és az ún. elemzési minták, továbbá kimaradtak a szintagmacsoportok is. A külföldi olvasókra számítva viszont jó lett volna a szórenddel is foglalkozni. Üdvözlendő a Register (259–270), ami jelentősen hozzásegít a tájékozódáshoz, és szükségszerű többlet az előzményhez képest a rövidítésjegyzék is (247). Ezt meg lehetett volna még toldani a többszörösen összetett mondatok ábrázolásának szimbólumrendszerével, hogy a technikai részletek ott ne terheljék az érdemi mondanivalót (különösen 242).

Az „újdonságokkal” kapcsolatos kritikai megjegyzések a feljebb mondottak alapján valójában nem is az UngGr.-nak, hanem az előzmény(ek)nek szólnak. Nem látom ugyanis egészen problémamentesnek a birtokos névmásnak a személyes névmás paradigmájába való besimítését. A nehézség elsősorban a morfológiai lehetőségek eltéréseiben van: a magyar *enyém, övé, mienk, tietek* stb. (mint birtokos eset) morfológiai lehetőségeiben, továbbá toldalékolhatóságában különbözik az *engem, hozzám, nekem, nálam* stb. féléktől. Ezek bázisán az esetragokkal paradigmasor indulhat: *enyémet, övében, tietekhez* stb., míg a személyes névmás „valódi főnévi esetei” erre nem adnak módot: **hozzámnak, engemben, nekemtől* (ami logikus is, hiszen valójában ragos alakok). A nyelvjárási használatú elemisméltéses alakok létrejöttét feltehetőleg a „szóalakzáró” esetrag szokatlan elöl álló pozíciója engedi meg: *tőlemtől, engemet*, de ez is csak korlátozott használatú, nem vonatkozik mindegyik ragos alakra, *nálamnál*, de: **hozzához, bennünkben, veletekkel* stb. Különös viszont, hogy az elemisméltéses *nálamnál* formának a történetiségben funkcionális értéke is volt: a hasonlító határozó kifejezésére használták (G. VARGA 1992: 469).

Szerencsésebb lett volna – mindkét szempontot érvényesítve – úgy dönteni a besorolásban, ahogyan a TNYt. tette, amikor is a személyes névmásokat „szorosabb”, illetőleg

„tágabb értelemben vett” csoportban tárgyalja (G. VARGA 1992: 455–88) – a „tágabb értelemben vett személyes névmások” közé sorolva a birtokos névmást, továbbá a visszaható és a kölcsönös névmást is. A kontrasztivitás szempontjából, egy némettel szembesítendő nyelvtenban a jelenlegi annál is kevésbé előnyös megoldás, mert a német megfelelő: a *mein, dein, sein* stb. is külön névmástípus (saját ragozással), a könyv használója így nehezebben „kerül képbe”, nem is említve a morfológiai másságot. Miért is erősebb érv ennél az, hogy szófajváltáson esett át ez a névmási csoport?

Vizsont: ha már egyszer az egykori birtokos névmás besorolódott a személyes névmási paradigmába, akkor ebből az is következne, hogy a 62. lapon levő „Die affigierten Formen des Personalpronomens” című táblázatban is szerepelniük kellene.

Éppen ellentétesen az eddigiekkel: a számnévknek a melléknévhez való, (a magyarban) újszerű besorolása a német nyelvtani kategorizációnak megfelel, így kontrasztív szempontból még könnyebben is értelmezhető.

A másik – nem szerencsés – újítás, hogy a képzőazonosság miatt a korábban igei ige-névknek nevezett igenév-fajta belemosódik a befejezett melléknévi igenévbe. Mivel a szófaji elhatároláskor a morfológiai és a szintaktikai szempont súlyosan esik latba, ennek az ige-névknek megmaradhatott volna az önálló léte. Eltérések a melléknévi igenévtől: az igei ige-névknek szám- és személyparadigmája van (akkor is, ha ebből már csak az E/3. használatos), továbbá bővítménykörébe kötelezően tartozik az alany, és csak az. A melléknévi igenévknek nincs paradigmája, bővítménykörében szerepelhet tárgy és határozó, de alany nem. Ebben a vonatkozásban azonban ki kell emelni, hogy az UngGr. szerencsésebb megoldást kínál, mint elődje: a *Partizip* alatt ugyan, de jobban elkülönítve tárgyalja a *Verbalnomen-Verba* igenév-fajta (91).

Bizonyos kategóriák felvezetését – szerintem – más logikával, kevésbé redundánsan lehetett volna megoldani. Pl.: „Die Grund- und Endsuffixe bestimmter Wortarten bilden ein *Paradigma*. So bilden beispielsweise die Numerus- und Personalformen der Verben ein *Paradigma*, [példák]. Diese Systeme der Affigierung werden **Paradigmen** genannt.” (13 – a dőlten történi kiemelés tőlem). Vagy: „**Verbalstämme mit Varianten auf st ~ s und szt ~ sz**. Diese Verben weisen die Wortstammalternation *st ~ s, szt ~ sz* auf”; „**Verben mit einer Wortstammvariante auf v**. Hierher gehören Verben, bei denen eine Wortstammvariante auf den Konsonanten *v* endet” (37). A második mondatok nem tartalmaznak új információt.

Hasonló történik a főnév jelentéstani osztályozásakor (48): először egy táblázatot látunk, amely gyakorlatilag tartalmazza már az egész felosztást, és példákat is hoz az egyes kategóriákra, s amelynek az élén ott áll, hogy a *Substantiv*-nak két altípusa van: *konkret* és *abstrakt*. Majd mintha erről még nem esett volna szó, így indul az ezt követő szöveges rész: „Aufgrund ihrer Bedeutung werden bei Substantiven zwei große Gruppen unterschieden: die Gruppe der konkreten und die der abstrakten Substantive”. Ezután két és fél oldalon következik a táblázat bővebb kifejtése több példával. Szerintem jobb lett volna a táblázatot csak a kategóriák felsorolásával (példák nélkül) hagyni, a redundanciát pedig egy, az idézett mondatot bevezető tagmondatlalt ártalmatlanítani: pl.: *ahogy fentebb látni ~ ahogy a táblázatból látszik* stb.

Nem találtam meg a magyarázatot az ige-képzők és névszóképzők eltérő tárgyalásmódjára sem, pontosabban a névszóképzők „megduplázására” szöveges és táblázatos formában. Mivel ez már a „Kis magyar grammatiká”-ban is így volt, valószínűleg állhat valamilyen megmondolás a háttérben (123–30).

Az alárendelt mondatok tárgyalásakor mindig probléma az ún. sajátos jelentéstartalmú mondatok elhelyezése. Ezek másodlagos keletkezésűek: többlet-jelentésvizonyként már meglevő alárendelő konstrukciókban jöttek létre (a megengedés részben kivétel), azaz az alaptag és bővítményének jelentésvizonyára rakódtak rá. A szemantikai telítettség miatt a szintaktikai kötődés gyengülhet, és egy részük már nem is kapcsolható mondatrészkifejtéshez. A szintaktikai-szemantikai összefonódások és elválások miatt nehéz ezeket megfelelő rendben tárgyalni. Korábban a mondatrészkifejtéssel összefonódókat az adott mondattípusnál, a csak sajátos jelentésűeket pedig külön volt szokás tárgyalni. A MGr. más megoldást választott. Az összeset külön tárgyalta – két csoportban: mondatrészkifejtéssel párosulva, illetve anélkül. Ezen belül aztán a sorrend az erős jelenléttől a ritkább felé haladt, mert az erős jelenlét egyben a kialakulás bázisát is megmutatja. Az UngGr. egy sajátosan keverék és némileg redundáns megoldást választott: felveszi a sajátos jelentéstartalmú mondatokat az egyes alárendelő típusoknál is (a határozóiakat azonban egyben tárgyalja, jóllehet itt vannak a legjellegzetesebb „fészkek”), aztán külön csoportként újra beszél róluk: „Untergeordnete Sätze mit besonderer Bedeutung” és ezen a főcímen belül igen röviden „Nicht satzgliedexplizierende untergeordnete Sätze mit besonderer Bedeutung” alcímmel említ meg a feltételesek és megengedők közül néhány esetet, míg a – grammatikai következmények szempontjából egyáltalán nem lényegtelen – hasonlítókat és következményesek említetlenek maradnak.

A grammatika megállapításaihoz és a felhozott példaanyaghoz az esetek legnagyobb részében nem fér kétség, néhány kifogásolható apróságot azonban mégis megemlítenék:

1. Az összetett névmások táblázatában (60): részben hiányzik mint típusalkotó a vonatkozó névmás előtagja, részben viszont felesleges az *ugyan-*, amely nem meghatározója egy névmástípusnak, hanem csak árnyalója a mutató névmásnak (de ha már ez szerepel, akkor az *am-*, *em-* előtagnak is itt kellene állnia).

2. Az ige vonzatosságának tárgyalásánál: ha a fakultatív alanyú mondatok az egyvontatú igék altípusai (mint ahogy azok is), akkor sorolódjanak be a *b)* pont alá (32).

3. Az *ok* → okozati viszonyt kifejező *tehát* nem magyarázó kötőszó (237)!

4. Téves szófaji besorolású a *mostanság*, amely arra lenne példa, hogy a *mostan* határozószóból főnév képezhető (123). Vö. ÉKsz.² *mostan*, 'mostanában' határozószó, népies minősítéssel.

Mi következik abból, hogy ez a grammatika elsősorban külföldi, nem magyar anyanyelvű olvasókra számíthat?

Egyes részek elrendezésében szerencsésebb lett volna másfajta *d i d a k t i k u s s á g*, mint amit a „Kis magyar grammatika” követett. Az affixumok típusainak elkülönítésekor például először lett volna érdemes bevezetni és jellemezni a [képző] – [jel – rag] hármasságot, s csak utána beszélni az egymásba érő tulajdonságokról, az átmenetekről (16–8). Vagy előnyösebb, ha a morfémák bevezetésénél a fonológiai kondicionált ragkiválasztás tárgyalása *e l ő t t* értesül a külföldi olvasó arról, hogy a magyarban bizonyos ragoknak, képzőknek két-három alakja is van.

Néhány alkategória elmaradhatott volna, ilyennek érzem például a határozói igenév célhatározói funkcióját (92), amely meglehetősen kontextusfüggő, és amúgy is a „ganz selten” minősítést kapta (92). Gondolkozni lehetett volna a mellérendelő (különösen a kapcsolatos és ellentétes) típusok alkategóriáinak elhagyásán is. Ha viszont mégsem – ez is jo-

gos –, akkor a tipográfiailag jobban elkülönített alcsoportok mellé a kötőszót példa nélkül, „tiszta” is érdemes lett volna megadni.

Egy-egy tény megismerése után a nem magyar anyanyelvűben felmerülhetnek különböző miértek. Például: Miért nem lehet a főnévi igenév allítmány, ha úgy viselkedik mondatrész-szerepére nézve mint főnév, a főnév pedig lehet allítmány? Miért nincs a szenvedő igének infinitívusza? Miért csak ezek segédigék a magyarban, mikor más nyelvekben (pl. a németben) vannak modális segédigék is? Stb. Néhány ilyen magyarázat (apróbb betűvel szedve) megkönnyítené a befogadást.

A grammatikában – kény- és tényszerűen – több helyen is előjönnek ugyanazok a jelenségek, hol átfogóbban, hol kifejtettebben. A szerzők kevésbé választották a szigorú utalásos rendszert, inkább megismélték a mondanivalót vagy annak egy részét: pl. 11–2 és 16 (einförmige und mehrförmige Stammtypen); 16–7 és 21 (Unregelmäßige Reihenfolge); 17 és 119–21 (Wortbildungssuffix) stb. Ez – éppen a célközönség miatt – inkább hasznos lehet, mint ahogy az affixumok változatainak részletes felsorolása is az. (Mindezek azonban egy anyanyelvűek számára írt nyelvtanban már feszebb elrendezést kívánnának.)

A példák (és sorrendjük) általában véve szemléletesen és jól támasztják alá a felállított kategóriákat. Több ízben azonban a kategória megnevezése után túlságosan hamar következnek a megállapított szabályosság alóli kivételek: a nem tipikus rögtön a szabály után. Ilyesmi fordul elő például a névmások bővíthetősége (61) vagy a képzők körüli megállapításokkal kapcsolatban (17). A kivételek megnevezésére természetesen szükség van, a súlyozást érzékeltetendő azonban jó lett volna valamilyen tipográfiai megoldást találni, ezeket például új bekezdésben és kisebb betűtípussal elkülöníteni. Így a főszabály és a kivételek nem választódnak szét eléggé, mintha egyenrangúak lennének.

Maga a példaanyag a köznyelvi adatok mellett különféle szociolektusokból származó anyagot is felsorakoztat; a legfeltűnőbb ez a szóképzésnél és a ritkább szóalkotásmódoKNál: pl. *tetkő*, *sapó*, *protkő* (139), *privi* (131), *szipós* (132) stb. Ez a periférikusabb nyelvhasználat azonban éppen a produktívitas bemutatásakor elkerülhetetlen.

A recenziók – jellegükből következően – elsősorban kritikailag teszik mérlegre a műveket. Ez azonban semmiképpen sem homályosíthatja el az UngGr. érdemeit. Az oktatásban bevált és a kutatás által is megkerülhetetlen előzményekhez hasonlóan a magyar nyelv iránt érdeklődő külföldi olvasók ebben a műben is a teljes nyelvi rendszert bemutató, arányos felépítésű, jól kidolgozott, klasszikus szemléletű grammatikát vehetnek kézbe. A kötet nyeresége a sok megvilágító példa is. A magyar nyelvtanírás fontos és örömteli eseménye az „Ungarische Grammatik” németországi megjelenése.

A hivatkozott irodalom

- BERRÁR JOLÁN 1975. Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. Magyar Nyelv 35–40.
 G. VARGA GYÖRGYI 1992. A névmások. In: TNyt. II/1: 455–88.
 KESZLER BORBÁLA – LENGYEL KLÁRA 2002. Kis magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.